

## **ASHTARXONIYLAR SULOLASI DAVRIDA BUXORODAGI IJTIMOIIY-IQTISODIY VA SIYOSIY XAYOT**

**Alimova Moxichexra Muzafarovna.**

**Buxoro muhandislik-texnologiya instituti "Ijtimoiy fanlar" kafedrası katta o'qituvchi. Tarix fani bo'yicha falsafa doktori (PhD)**

**+998-94-676-91-80**

**[alimovachexra1980@gmail.com](mailto:alimovachexra1980@gmail.com)**

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada Buxoroda hukmronlik qilgan Ashtarxoniylar sulolasi to'g'risida, sulola vakillari tomonidan amalga oshirilgan ichki va tashqi siyosat hamda xalq ommasining og'ir ahvoli, soliqlar davlat boshqaruvi tizimi o'sha davr manbalari asosida o'rganilgan, tahlil etilgan va tegishli ilmiy xulosalar chiqarilgan.

**Kalit so'zlar:** Buxoro, hukmdor, xon, davlat hokimiyati, ichki va tashqi siyosat, sulola, soliqlar, xalq ommasi, iqtisodiy va ijtimoiy hayot, amir, hokim, viloyat, tuman.

## **СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ В БУХАРЕ ВО ВРЕМЯ ДИНАСТИИ АШТАРХАНИДОВ**

**Алимова Мохичехра Музафаровна.**

**Бухарский инженерно-технологический институт, старший преподаватель кафедры «Общественные науки». Доктор философии (PhD) по истории**

**+998-94-676-91-80**

**[alimovachexra1980@gmail.com](mailto:alimovachexra1980@gmail.com)**

**Аннотация:** В данной статье были изучены и проанализированы правившая Бухарой династия Аштарханидов, проводимая представителями династии внутренняя и внешняя политика, бедственное положение народа, система государственного администрирования налогов и сделаны соответствующие научные выводы по источникам того времени.

**Ключевые слова:** Бухара, правитель, хан, государственная власть, внутренняя и внешняя политика, династия, налоги, общественная, экономическая и общественная жизнь, эмир, наместник, область, район.

## **SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL LIFE IN BUKHARA DURING THE ASHTARGKHANID DYNASTY**

**Alimova Mokhichekhra Muzafarovna.**

**Bukhara Institute of Engineering and Technology, Department of "Social Sciences" senior lecturer. Doctor of Philosophy (PhD) in History**

**+998-94-676-91-80**

**[alimovachexra1980@gmail.com](mailto:alimovachexra1980@gmail.com)**

**Annotation:** In this article, the Ashtarkhanid dynasty that ruled Bukhara, the domestic and foreign policy pursued by the representatives of the dynasty, the plight of the people, the system of state tax administration were studied and analyzed, and relevant scientific conclusions were drawn from the sources of that time.

**Key words:** Bukhara, ruler, khan, state power, domestic and foreign policy, dynasty, taxes, public, economic and social life, emir, governor, region, district.

### **Kirish**

Vatanimiz tarixini o'rganar ekanmiz albatta unda o'z o'rniga ega bo'lgan davlatlar va sulolalar haqida ham ma'lumotlarga ega bo'lishimiz lozim. Shu o'rinda O'rta asrlarda o'lkamizda turli mamlakatlar va sulolalar mavjud bo'lgan. Ulardan biri Buxoro xonligidagi Ashtarxoniylar sulolasidir. Bu sulola 1601-1756-yillarda hukmronlik qilgan. Bu sulolaning boshqaruv tizimiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Ashtarxoniylar davlat tizimi o'z tuzilishi, mohiyatiga ko'ra Shayboniylar davlat tizimidan deyarli farq qilmas edi. Xon rasman oliy hokimiyat boshlig'i bo'lib, davlatning ichki va tashqi siyosatga bog'liq barcha masalalar uning ixtiyori bilan hal qilinar edi. Lekin amalda ko'pgina ashtarxoniy hukmdorlar yirik saroy amaldorlari qo'lida o'yinchoq bo'lib qolgan bo'lsada, joylarda mahalliy hokimiyat tamomila viloyat hokimlari ixtiyorida edi. Bu markaziy boshqaruvning zaifligi oqibati bo'lib, u ko'p hollarda mamlakatni inqirozga olib kelardi. Ashtarxoniylar Jo'ji naslidan bo'lib, XIV asrning 80-yillaridan boshlab Astraxan (Ashtarxon, Hoji Tarxon) va uning atrofidagi yerlar, xalqlar ustidan hukmronlik qilgan.

### **Asosiy qism**

1556 yilda Astraxanni Rossiya bosib olgandan keyin Astraxandan Yormuhammadxon oilasi bilan Buxoroga ko'chib kelgan. Shu vaqtda Buxoro xoni bo'lgan Iskandarxon (1563-1583) qizi Zuhraxonimni uning o'g'li Jonibekka bergan. Ana shu Jonibek Sulton Zuhraxonimdan uch o'g'il farzand ko'rgan: Din Muhammad, Boqi Muhammad, Vali Muhammad.

1601 yilda oxirgi shayboniy hukmdor bo'lgan Pirmuhammadxon II ning taxtdan ag'darilishi bilan ushbu suloladan taxtga da'vogar qolmaganligi sababli Movarounnahrda siyosiy hokimiyat Ashtarxoniy (Astraxanliklar) lar sulolasi qo'liga o'tgan.

Shayboniylar sulolasining oxirgi vakili bo'lmish Pirmuhammadxon (1598-1601) 1599 yilda alohida xizmatlari uchun Boqi Muhammadni Samarqand viloyatiga hokim etib tayinladi. Biroq bu rag'batga javoban o'z mavqeini mustahkamlab olgan Boqi Muhammad unga itoatsizlik qilib, hujum qilishga hozirlik ko'ra boshladi. 1601 yilda Pirmuhammadxon bilan Boqi Muhammadxon o'rtasida adovat boshlandi. Jaloir (Saidbiy), do'rmon (Boqibiy, Aliqulibiy, Soqibek) va boshqa qabila boshliqlarining ig'vosi bilan Pirmuhammadxon va Boqi Muhammadxon o'rtasidagi munosabatlar buzilgan. Ular Pirmuhammadxonni avval Samarqandga qo'shin tortib, u yerdagi To'qay Temuriylar hokimiyatini tugatishga undadilar, keyin hal qiluvchi daqiqalarda unga sotqinlik qilib, Boqi Muhammadxon tomoniga o'tib ketdilar. Bundan tashqari, Boqi Muhammadxon o'zboshimchalik bilan ish tutgan, buning ustiga o'z ulusini kengaytirishga harakat qilgan. Masalan, 1601 yilda u Miyonqolning eng mustahkam qal'asi Dabusiyan bosib oldi, keyin Qarshi bilan Keshni qo'lga kiritdi. Bu hol katta harbiy to'qnashuvga sabab bo'ldi. Bo'lib o'tgan to'qnashuvda Buxoro qo'shinlari son jihatdan ko'p edi, Balxdan o'n ming kishilik qo'shin madadga kelgan edi. Shunga qaramay, Boqi Muhammadxonning qo'li baland keldi. Pirmuhammadxon va uning e'tiborli amirlari qatl etildi. Shunday qilib, 1601 yilda Samarqand yaqinidagi Bog'i Shamol degan joyda Pirmuhammadxon bilan Boqi Muhammad o'rtasida jang bo'lib o'tdi va Pirmuhammadxon mag'lubiyatga uchradi. Shu voqea (1601 yil. iyun) dan keyin Boqi Muhammad Buxoro shahriga kirib taxtni egalladi va yangi sulolaning hukmronligini boshlab berdi[1].

Abdullaxonning vafotidan keyin Abdulmo'min olti oygina hokimiyat tepasida turdi va keyin fitnachilar tomonidan o'ldirildi. Fitnachilarning tepasida Abdullaxonning eski amirlaridan Abdussamad bahodir miroxo'r va Muhammadqul bahodir tirandoz turdilar. Bu voqea 1598 yilning iyul oyida O'ratepa bilan Zomin oralig'ida bo'ldi. Shundan keyin Movarounnahrda o'zaro feodal kurashlar kuchaygan. Shimol tomondan Tavakkalxon boshchiligida qozoqlar bostirib kirib, Toshkent bilan Samarqandni egallab, Buxoroga yaqinlashdilar. Lekin Buxoro amirlari orasida yakdillik bo'lmadi. Bir guruh Ibodullo Sulton (Abdullaxonning

ukasi)ning o'n yetti yashar asrandi o'g'li Abdulamin (Ispand sulton) sultonni olib Balxga qarab ketdilar va o'sha yerda uni xon qilib ko'tardilar. Ikkinchi guruuh esa Abdulmo'min qirg'inidan omon qolgan Pirmuhammadni uch o'g'li bilan olib kelib, o'zini shayboniylarning oliy xoqoni deb e'lon qildilar. Hirotida hokimiyatni ashtarxoniylardan bo'lgan Yormuhammadxon (Jo'chining o'n uchinchi o'g'li To'qay Temur avlodidan)ning o'g'li Dinmuhammadxon egalladi. Ilgari u Seyistonni Abdullaxonning nomidan idora qilgan, 1586 yildan keyin esa Jom viloyatini boshqargan va so'ngra otasi Yormuhammadxonni xon deb e'lon qilgan edi. Ana shundan keyin qozoq qo'shinlari Buxoro vohasiga hujum qilib Miyonqolning Dabusiya va Kufin qal'alaridan tashqari barcha qishloqlarini bosib olib, talon-toroj qildi, Buxoro shahri ikki oy davomida qamal qilindi. Shunday qilib, 1601 yilda Buxoro xonligida hokimiyat yangi sulola – joniylar (Joni Muhammadxon nomidan) yoki ashtarxoniylar (kelib chiqish bo'yicha) degan nom olgan To'qay Temuriylar sulolasi qo'liga o'tdi[2].

1603 yilning 25 martida Boqi Muhammad temuriylardan bo'lgan Kobul hokimi Muhammad Hakim Mirzoning jiyan Badiuzzamon bosib olgan Qunduz shahrini 3 oy qamal qilgach, yana qo'lga kiritadi. O'zining hukmronligi davrida Boqi Muhammad xonlikni boshqarish tizimi va soliqlarni tartibga solish, qo'shinni qayta tashkil etish kabi qator o'zgarishlarni amalga oshirib, mamlakatda savdo-sotiq, hunarmandchilik va obodonchilik ishlariga ko'p e'tibor beradi. Boqi Muhammad 1605 yilda vafot etadi.

Tarixchi Muhammad Yusuf Munshiyning "Tarixi Muqimxoniy" (XVII asr) asarida yozilishicha, Eron shohi Abbos Imomqulixonga qarshi kurashish uchun Vali Muhammadga 80 ming kishilik qizilboshlilar qo'shinini bergan. Ammo 1611 yilning 27 avgustida Samarqand yaqinidagi mashhur Bog'ishamoldagi jangda Imomqulixonning qo'li baland kelib, Vali Muhammad asirga olinadi va qatl qilinadi [3].

Imomqulixon Vali Muhammadxon Erondan olib kelgan qo'shinga qarshi Buxoro xalqining kurashiga boshchilik qilib, qozoqlar yordamida eroniylarni tor-mor keltirgan.

Buxoroda Imomqulixon hukmronligi davrida mahalliy hokimlarning markazga bo'ysunishi rasmiyligicha qolavergan. Shunday bo'lsa-da mamlakatda ijtimoiy-siyosiy ahvol birmuncha barqarorlashgan va xo'jalik hayotida ayrim siljishlar ko'zga tashlangan. Xonlikka qarashli bo'lgan Toshkent, Balx va Samarqand kabi yirik viloyatlarning mustaqil siyosat yurgizishga harakat qilishlari sindirib turilishi natijasida ichki nizolarga chek qo'yishga muvaffaq bo'lingan.

XVII asrning birinchi yarmida, Imomqulixon hukmronligi davrida Buxoroda darvishlarning, Jo'ybori xo'jalarining mavqei baland edi. Imomqulixon darvishlarni qo'llab quvvatlar, Jo'ybori xo'jalar bilan yaxshi munosabatda bo'lar, juda ko'p mol-mulklar ularning qo'lida edi.

Imomqulixon saroyida olimlar va shoirlar to'plangan, uning o'zi ham she'rlar yozgan. 30 yil ( 1611-1642) dan ortiq hukmdorligi davrida markaziy hokimiyatni kuchaytirishga harakat qilib, Hindiston, Eron va Rossiya bilan elchilik munosabatlarini yo'lga qo'ygan. 1620-1622 yillarda Rossiyaning elchisi I.D.Xoxlov Buxoroda bo'lgan. Imomqulixon umrining so'nggi yillarida ko'r bo'lib qolgan va Buxoro taxtini ukasi Nadr (Nodir) Muhammadga topshirib, o'zi Makkaga haj safariga ketgan va o'sha yerda vafot etgan.

Nadr Muhammadxon ibn Dinmuhammadxon (1592-1651) Buxoro xonligini 1642-1645 yillarda boshqardi. U ko'p yillar davomida xonlikning yirik viloyatlaridan biri bo'lgan Balxda hokimlik (1606-1642) qilgan. Nadr Muhammadxonning hukmronligi davrida Buxoro xonligida ichki nizolar avj olib, hattoki uning o'g'illari (ular 12 nafar edi) ham itoat etmay qo'ygan. Bunga uning qaysarligi, o'ta takabburligi va mol-dunyoga o'chligi sabab bo'lgan hamda xalqning noroziligini keltirib chiqargan. Bundan tashqari mamlakatning shimolidagi ko'chmanchi qabilalarning ketma-ket hujum uyushtirib turishlari ham xonlikdagi vaziyatni murakkablashtirgan [4].

Abdulazizxon Buxoro xonligini 1645-1681 yillarda boshqaradi. Xon bo'lishidan avval, 1626 yildan boshlab Xurosondagi Xuttalonning hokimi, 1630 yildan boshlab Balx viloyati g'arbiy tumanlari hokimi bo'lib ishlagan edi. Abdulazizxon davrida aka-ukalar o'rtasidagi toj-taxt kurashlari avj olgan. 1651

yilda Balxning noibi bo'lgan Subxonqulixon tez orada Badaxshonni ham qo'lga kiritib akasiga bo'ysunmasdan, mustaqil siyosat olib bora boshlaydi.

Buxoro xonligini Abdulazizxon boshqargan yillarda Buxoro va Xiva xonligi o'rtasidagi munosabatlar bir maromda kechmagan, o'zaro to'qnashuvlar, talonchilikdan iborat bo'lgan yurishlar bo'lib turgan. Xususan, Xiva xoni Abulg'oz Bahodirxon hukmronligi davrida, 1655, 1658, 1662 yillarda Buxoroga tegishli Ko'kardlik, Gurdush (Qorako'l), Yoychi (Qorako'l), Vardanze, Narazm, Suyunch bolo va boshqa mavzelarga talonchilik yurishlari sodir etilgan. 1662 yilgi hujumda Xiva qo'shinlari Buxoroning Jo'ybor guzarigacha yetib keladilar. Shu yurishda Abulg'ozixon Buxoro shahrining Namozgoh darvozasi atrofidagi yerlarini o'n kun mobaynida g'orat qiladi. Abdulazizxon bu paytda Samarqandda edi. Podshosiz shaharni egallashni o'ziga or bilgan Abulg'ozixon esa orqasiga qaytib ketadi. Bunday yurishlar Xiva Xoni Anushaxon davrida ham davom etib, 1681, 1685 yillardagi talonchilikdan Buxoro, Qorako'l, Samarqand, Nasaf va Shahrisabz shaharlari aholisi ziyon ko'rgan [5].

Muhammad Yusuf Munshiyning yozishicha, 1680 yilda keksayib qolgan Abdulazizxon Buxoro taxtini ukasi Subhonqulixonga topshiradi va o'zi haj safariga jo'naydi. Abdulazizxon 42 yil hukmdorlik qilib, 72 yoshda vafot etadi va Imomqulixonning qabri yonida dafn qilinadi. Buxoro xonligini Subxonqulixon boshqargan vaqtda Buxoroning Sharq davlatlari bilan diplomatik aloqalari yaxshilangan. Masalan, Boburiylardan bo'lgan Avrangzeb 1689 yilda Zabardastxon boshchiligidagi, Usmonli turk sultonlaridan Ahmad II 1691 yilda Mustafo Chovush boshchiligidagi elchilarini Buxoroga jo'natgan. Subxonqulixon bilan Avrangzeb o'rtasida bir necha marta (1671-1687 yillarda) o'zaro maktublar almashilgan.

Ubaydullaxon II (1702-1711) hukmronligi davrida Balx, Termiz va Shahrisabz hokimlari markaziy hokimiyatga bo'ysunishni istamaganligi bois ularga qarshi urushlar olib boriladi. Ubaydullaxon II murakkab vaziyatda Buxoro xonligini idora qiladi. Bir tomondan, mamlakat ichkarisidagi iqtisodiy tanazzul, ikkinchi tomondan Jung'or (Qalmoq)larning (Samarqandga) hujumi va buning

natijasida ulardan qochib kelgan qozoq va qoraqalpoqlarning butun Movarounnahr (Toshkent atroflari va Zarafshon vodiysi) bo‘ylab ko‘chib yurishi, uchinchi tomondan, o‘zaro ichki nizolarning avj olishi vaziyatni juda murakkablashtirib yuboradi.

Yuzaga kelgan vaziyatda Ubaydullaxon islohotlarni amalga oshirishga kirishadi. Birinchidan, ma’muriy boshqaruvga o‘rta tabaqani, ya’ni hunarmandlar va savdogarlarni jalb etadi, ikkinchidan, markaziy hokimiyatni kuchaytirish uchun yirik yer egalarining imtiyozlarini qisqartiradi (masalan, Jo‘ybor xo‘jalarini soliq to‘lashga majbur etadi), uchinchidan, pul islohotini amalga oshiradi. Ubaydullaxon mamlakatda obodonchilik ishlariga e’tibor qaratgan. Uning farmoni bilan shaharda madrasa va Buxoroning g‘arbida 1709 yilda Xonobod chorbog‘i barpo etilgan. Muarrix Mir Muhammad Amin Buxoriy uning saroyida bosh Munshiy (bosh kotib) bo‘lib ishlagan va uning faoliyati haqida 1716 yilda “Ubaydullanoma” asarini yozgan.

Ubaydullaxonning o‘rniga ukasi Abulfayzxon (1695-1747) Buxoro taxtini egalladi. Uning hukmronligi davrida o‘zaro nizolar kuchayib, mamlakat chuqur iqtisodiy-siyosiy inqirozga yuz tutadi. Abulfayzxon hokimiyatni rasman, nomigagina boshqaradi. Xonlikda markaziy hokimiyat zaiflashib, amalda bir guruh amirlar davlat siyosatini olib boradi. Abulfayzxon hukmronligi davrida dastlab hokimiyatni Javshan qalmoq, uni o‘ldirganlaridan keyin qushbegi Abudullobiy, keyinroq esa otaliq Muhammad Hakimbiy boshqargan. Buning oqibatida markaziy hokimiyat borgan sari zaiflashib borgan va xonlikning Eron ta’siriga tushib qolishiga olib kelgan. 1720-yillardagi ichki nizolar, isyonlar, ko‘chmanchilarning dehqonchilik rayonlariga uyushtirgan xurujlari tufayli mamlakatning ko‘p joylarida ocharchilik sodir bo‘ldi. Buxoro shahrining ko‘pchilik aholisi boshqa joylarga ketib qoldi [6].

1747 yilning iyun-iyul oylarida Rahimbiy olib kelgan qizilboshlar qo‘shini Buxoroni ostin-ustun qilib tashladi. Ularning to‘p-zambaraklaridan otilgan o‘qlar nafaqat shahar tashqarisini, balki shaharning ichkarisini ham vayron etdi.

Artilleriya otishmalaridan omon qolish uchun aholi Qarshi darvozasidan to Labi Hovuzgacha bo'lgan guzarlarni tashlab chiqdi.

Qizilboshlarga qarshi kurashda Rahimbiy hunarmandlarni shahar devori va darvozalarini himoya qilishga safarbar etadi. Bir oylik qamaldan so'ng, Buxoroni egallay olmagan eronliklar tinchlik sulhini imzolashga majbur bo'ladilar. Rahimbiy ularning xavf-xatarsiz o'z yurtlariga qaytishini ta'minlashga va'da beradi. O'zaro asirlar almashtirilib, eronliklar jo'nab ketadilar. Abulfayzxonning o'limidan keyin Amudaryoning chap qirg'og'idagi yerlar – markazi Balx bo'lgan viloyatlar Buxoro bo'ysinuvidan chiqib ketdi. Shundan keyin esa hokimiyatni ming urug'i egallab olgan Farg'ona ham Buxoro tasarrufidan chiqdi.

### **Xulosa**

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, XVIII asrning birinchi yarmida og'ir iqtisodiy-xo'jalik qiyinchiliklarni hamda chet ellik bosqinchilarning istilosini boshidan kechirgan Buxoro shahri yangi sulola – mang'itlarning poytaxti bo'lib qoldi. Garchand davlat hokimiyati boshqa sulola qo'lga o'tgan bo'lsa-da, uning mohiyati o'zgarmadi. 1756 yilda Rahimbiy hokimiyatni to'la egallab, o'zini “amir” deb e'lon qiladi, chunki u xon avlodidan emas edi. Shu tariqa Buxoroda amirlik tuzumi va amir boshqaruvi boshlanadi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar**

1. B.Ahmedov. Tarixdan saboqlar. T. 1994, 192-193 b.
2. B.Ahmedov. Tarixdan saboqlar. T. 1994, 184-195 b.
3. B.T.Mirzaqulov. Buxoro tarix zarvaraqlarida. 1-kitob. T., LESSON PRESS, 170-172 b.
4. A.Bahodirxon. Shajarayi turk. T. 1992, 185-186 b.
5. B.Ahmedov. Ulug'bek. T. 1994, 197-b.
6. Abduraxmon Taliy. Istoriya Abulfayzxana. T. 1956, S. 66. 133-134, 138.